

կարեց ամէն մի երթեւեկութիւն: Թանկութիւն ընկաւ: Պատանի ՄՏերը դուրս է գալիս գազանի դէմ, մեծամարտում նորա հետ եւ Աստուածաշնչի Սամոնի պէս երկու կէս անոււմ նորան, ամէն մի կէտը գնելով ճանապարհի երկու կողմը, այս պատճառով նա «Առուածն» կոչեցաւ:¹ Այս հերոսագործութիւնից յետոյ ՄՏեր գնում է իւր հօրեղոր՝ Ալիմիլիքի մօտ Մըսըր,² որտեղ մի այլի կնոջից նորան Մորամիլիքն է ծնում, ապա այստեղից վերադառնում դարձեալ Սասուն:

Սանասար Ժողովրդի խնդրանք որդու համար հարսնացու է որոնում՝ իւր աներոջ եւ նորա վեղերի հետ միասին գնում է Մանազկերա թեւա-թորսի դստեր ձեռքը խնդրելու. տանը չգտնելով նորան, հարսնախօսները շտապում են նորա յետեւից վան, էրզրում եւ Ղարս, որտեղ թեւա-թորսն դեռ նոցա գալուստից առաջ ամրոցի հիմք է գնում. վերջապէս նորան գտնում են դարձեալ Մանազկերսում: Ասելով նոցա գալստեան պատճառը, թեւա-թորսն առանց տատանւելու տալիս է Մհերին իւր դուստրը, իրեւ հարսնաղբեր հետը գնելով քեռի թորոսի կին:

Մհերին ծնան երեք որդի՝ Զուան Վեգոյ, Փոքրիկ չնձիկի եւ Դաւիթ:

Սանասարի մահից յետ՝ Մհեր աղբատութեան մէջ ընկաւ եւ տարաւ իւր որդիքը Մըսըր Մորամիլիքի մօտ (որ սպանելով Ալիմիլիքին՝ գրաւած էր թագաւորութիւնը). Մհեր նորան է յանձնում աղաները, ընծայում եւս իւր Ծոփասար եւ Ճապաղուկ-Քոզէ կալածները եւ ինքն մեռնում վշտից:

(Ըրբանսիէի):

Բ. ԽԱՆԱԹԵԱՆՑ

ՄԱՏԵԿԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԿՈՐԻՆԻ ՎՊԻԳՈՒՅԵ ԵՒ ՆՈՐԻՆ ԹԱԿԻՄՆՈՒԹԻՒՆԵՐ Ե.

Դիտաւարութիւնս է հանրութեան ծանօթացնել նորայր Բիւզանդացի երեւելի բանասերին հոյակապ մէկ երկասիրութիւնը, որ իւր տեսակին մէջ՝ պատուոյ առաջին գիրք գրուելու սահմանուած

¹ Այս նահատակութիւնը բնաւ ծանօթ է Մհերի աւանդութեանց մեծամասնութեանը, որ առ հասարակ անգիտ էր իտալում մեր գիւցաղական վէպում:

² Այս անուամբ լայանի են մեր Ժողովրդական ասանկութիւններում Եղիպատոս եւ նորան կից երկիրները:

է: Ոչ միայն սովորական երկ չէ աս, այլ չեմ կարծեր որ հայ մատենագրութիւնը օժտուած ըլլայ միեւեւ այսօր քննասիրական սոյնօրինակ հաստատութիւններով (documents) զեղուն հսկայական յիշատակարանով մը:

Անոնք որ կը ծանշան հեղինակը՝ նորայր Բիւզանդացի, գիտեն թէ ինչպիսի հակաք մըն է մարմնով. իր գլուխը՝ այնչափ լայն ուներու վրայ հաստատուած, չէր կարող լըս տալ գաճաճի մը: Հայ մատենագրութեան նախահայրերուն գործերուն քննութեան արուեստը կամ գիտութիւնը յսար եւ տաժանելի երկունքներէ անցաւ կէս դարէ ի վեր, եւ անդորրելի հարկ մը (nécessité) տեսնուեցաւ, վերջապէս, որ նորայր Բիւզանդացի նման հմուտ եւ փորձարարական պատուը հասած էր, իր կատարեալ հասունութեամբը, թէ այն ծնունդը չնչին մուկը, չէր, այլ հսկայորդի մը՝ Կորին վարդապետի թարգմանութիւնները:

Չգայուն հոգիները պիտի չգայթաղէին, յուսամ, եթէ ըսեմ, թէ մեր նախնեաց մատենագրութեան քննասիրութիւնը միշին գործ է երբեմն, այնչափ որ կարելի է բռնէ՝ զաղղիական բացատրութեամբ մը. C'est la bouteille à l'encre! անուանուած՝ ծաղկական յարափոփոխ թատր մը: (Հ. Ս. Սարեան, Բաղմէզ, Թուրքի 1901.)

Երեւակայեցէք մատենագիր մը Ոսեկգարու եւ — աս չէ բաւեր, — առաջին թարգմանչաց դասէն, սուրբ Մշտոցի աշակերտներուն առաջին խմբին մէջ՝ «կրտսերայոյնը», որուն «նշ գաւառը գիտենք եւ ոչ ծննդեան տեղին եւ թուականը», իրմէ միակ մատենագրութիւն մը հասած է մեզի՝ Վարդապետի Մշտոցի ինքզնուրի, եւ ժամանակին ոչ այլ ինչ հասուցած է մեզ յիշեանգիր վաստակից Կորեան:

Վարդապետի՝ «քանութիւն ու կէս» երեսով փոքրիկ գործ մըն է, որուն վեց երեսը՝ յառաջաբան, քանութեան երեսը՝ բուն կենսագրութիւն Մշտոցի, եւ կէս երեսը՝ վերջաբան: Կորեանի նպատակն եղած է գրել զՊարթևիւն ինքնապէս իւր ժամանակին իւր վարդապետին, սուրբ Մհարոյայ: Իսկ, ինչպէս կ'ըսէ նորայր, Մշտոցի կենսագիրն ոչ ինչ պիտի մեղանչէր եթէ ուրեք ուրեք անհարկէր, համառօտիւ տեղական մեծամեծ անցքերուն, եւ Կորին՝ ակնատեսն վկայ ժամանակին բոլոր այս անցքերուն՝ համար եւ ինքնակապ միայն կը մնայ: «Ոչ մի բան, եւ ոչ կէս բանի եւ ոչ գոյզի յիշատակ ինչ, չի նուիրել այս ամէնուն. որով այն ծանր ծանր թերութիւնը կը պարտաւորեն զիս բռնէ — կ'անցնեն նորայր — թէ Վարդապետի իրեւ պատմական գրուած՝ չունի մեծ արժէք. ճշտ. մի է այն, եւ ոչ պատմութիւն, եւ վասն այնորիկ մի ոմն յերթորդ աշակերտաց հարկ դատած է ի նորոյ գրել զՎարդապետ Գորեանի Սահայ եւ Մհարոյայ:

Այսպէս կ'անագէ մեզ նաեւ հայ Հին դարութեան պատմութիւնը՝ ուր կայ. «Սրբոյն

Մերոպոյոյ ամբողջ կենսագրութիւնը չ'ընար սեպուիլ այս գրութեամբը։

Իբր ճառատարիմ «արբանեակ», Կորինն միշտ անխնայ գտնուած է Երանելոյն Մայրոցի մինչեւ ի մահ նորին՝ որ հրահայեցաւ յ17 փետրուարի 439 ամին, (Տես Նորայր, էջ 5)։

Տառն եւ վեց դար ետքը՝ տակաւ տարօրինակ կարեւորութիւն կը ստանայ Կորինն։

Առաջին Թարգմանաց ժամանակէն — կ'ընէ Նորայր իւր յառաջարանին մէջ՝ որ ինքնին ամբողջ երկ մըն է, կատարելութիւն մը մեթոդի, յառաւելութեան եւ անկեղծութեան, — երբ մասնաւորութիւն ճառած է մեզի, երբեք ալ չ'իւր յիշուելով զպատմութիւն։ Առնցիմ երկուքը յօրինուած են տարագրութիւնէրէր Գ. Գարու, որանց մէկն Արտիստիկոն, ազգով Հռոմայեցի, միւրը՝ փաստաւորիւցի, յոյն ազգէ։ Իսկ երրորդ պատմիչը բուն Հայն է. Գարուն, Կորինն, իր ճառէ Մաշտոց վարդապետի վարքին եւ գործերուն վրայ։

Այս երեք պատմագիրներուն ոճի հանդիսութիւնը ճիշդած չէ մերազի բանասերներուն աչքին, որոնք ուզած են Կորինն վարդապետի վերագրել Արտիստիկոնի եւ Բիւշապոյ Թարգմանութիւնները։

1784ին՝ Հ. Միք. Չամեան կը ճատատեղ տարակոյն որ կայ Ազատանդեղոսի ինչ լեզուով գրած ըլլալուն վրայ, յունարէն թէ Հայերէն։

1849ին՝ Հ. Յովս. Գաթրընցեան աւելի կը ճշդէ Չամեանի անորոշ խօսքերը։

1. Վանեակի, Միքիթարեան տպարան, 1886, էջ 292։

2. Յովս. Չ. Գաթրընցեան († 1882) կը ճատատեղ, որ Կորինն՝ ֆ. Բիւշապոյեցիէն եւ Ազատանդեղոսէն «Կատանանք կ'ընդօրինակի իր արդէն կարծ գրութեան մէջ» (Վարդ Ս. Մարտ)։ Ազատ. եւ ֆ. Բիւշապ. «1. անվելակ ան միջոցին գործնութն եւ 2. ցուն Հայոց նոր հայկական դպրութեան եւ ոչ յունարէն, ինչպէս շատ կ'ընդօրինէր ծղան ճայտը։ Չնուսայ (Ազատ.) որ Հայի կ'ուզէ Հ. Գարուն յոյն կամ հոմայեցի մարդ ըլլալ, 5. Կորին սկզբնորէն է, Բիւշի չ'էմ մըն է, շատ հաւանականաբար՝ Եկեղեցական մըն, եւն. չ'ունի. Համդուս Ամս. 1889, էջ 24—25։ Թէ Ազատանդեղոս «ընիկ հայ», է իւր գործը («Գործորիսի գիրք») հայերէն գրած է եւ կամ յոյն քննադրող հայ ընտել թարգմանուած՝ հիմնովին ապացուցած է 2. Յ. Վ. Տաշան իւր ընտիր գործերուն միոյն մէջ. (տ. «Ազատանդեղոս առ Գեորգայ Ասորի եպիսկոպոսին» տպ. Կեննան, 1891, էջը ԺԵԿ—159. «Ազատանդարան», Գ. էջ 56—71)։ — Իսկ փաստորի նկատմամբ կը լսուէ (Հ. Գաթր.) «Բիւշի չ'էմ թէպէտ յունարէնազէտ՝ ինչինակը չ'աշխատեիր Յոյիին քերական ղնելու, հայապ յանուն իւր կը խօսի» — առաքել, առասպել, ցուց, ազգային եւ ընտանեան տարրոյթը — աս ըսն հայ իողնջ քուսած, քողոյ հայ երկերը թաւ եւ քաւ Հափած, ամէն մէկ տողին մէջ իր հայերէնացի զաղապարց գտնով մաս մարդը։ Մասնաւոր թէ իր ցնիլ իսկ եւ զաւառը ցացայայտ մեզի կը ծանուցանէ իր առաջին Դպրութեան մէջ Յուսկան հետ կենսաբախ խաւորող Նախարարաց մէջ ինչեղով ի մասնաւոր Սահառունաց ինչանք, իբրեւ իր տոմին Նախարար։ «Եւ զինքոյ տոմին ազգի ինչեղով Նախարարանան» Գ. Ժ. Ժ. Կեննան, 1889, էջ 40—43.

1856ին՝ Հ. Մկրտ. Ազգերեան կը հռչակէ Կորեան այն երկաթորութիւնը, «ըստ իմեմս բանին», վերապէս, 1866ին՝ Գեոր. Հ. Արեւն Վ. Այտեան թէպէտ չի կոչիր Կորինն Թարգմանիչ Ազատանդեղոսի, Բիւշապոյեցի, այլ Համապի գրութիւններ կը գաւանի ոչ միայն Կորինն Վերտ Մաշտոցին, Ազատանդեղոսը, Բիւշապոյեցի, այլ եւ Գեոր. Մաշտոցից, որը առ Հատարակ Կարծես թէ մէկ գրէն ելած են։

Խօսքը Նորայր Բիւշապոյեցիայն է հինմը։ «Ջիւրի վերոյիշեալ բանաբացի» եւ առաւել կու գամ հռչակել Կորինն Թարգմանիչ Ազատանդեղոսի, Բիւշապոյեցի, եւս եւ Մակարայեցի, Հանգեր Նիւթաղի, զորմէ այլը տարապաշին, Հանգերն ցուցմամբ ընով զպակասութիւն իմ նախորդաց՝ որ այնչէ Գարուն բերած են ի Հատարակ թիւն իւրեանց կարծեաց։ Իմ ցուցմունք կը յառաջադային ի Հմարտորակ առաւելաւորութիւն բնադրացի» (Եւսաղարան, էջ Է)։

Բացատրութիւն մը հարկաւոր է հոս՝ հմարտորակ առաւելաւորութիւն վրայ, մեթոդ մը՝ որ այնչէպի բերանաւոր եղաւ նկարագրական (descriptif) կոչուած գիտութեանց մէջ, ինչպէս են կենդանաբանութիւն, բնախօսութիւն, բուսաբանութիւն, եւ այլն։ Այս մեթոդը հիմնուած է զատակարարութեանց վրայ։

Առաջին աշակերտաց Հայկաբանութեան զանազանութիւնը պատճառաւ՝ զատակարարութեանց հարկն արդէն տեսնուած էր, եւ Գեոր. Հ. Արեւն Վ. Այտեանն խորհած էր թէ Առաջին աշակերտաց Հայերէնը «թէնէ բոտ էտէ թաննայ» օտկային ինչեղին եւ կերպին նկատմամբ իրարմ որոշ առաւելաւորութիւն կամ այլեւայլ դասեր կը կազմէ։

Եթէ ոմանց ասորաբանութիւններն — կ'ուսելին Նորայր — եւ այլոց յունարանութիւններն առեր ի յոյն բարբառաց ազգեցութեան վերադրենք, կայ եւ մնայ բնդհանոր նկարագրական (caractère) մի եւ մանական կիրառութիւն բառից, ասացունածոց եւ դարձուածոց՝ որով «բէշ խաւանալ չ'ընէ» կ'անշատուի մի գաղտնի միւսակ։

«Վաղադային թան զի» Թոռնեան իւր պատուական Եւսեղիք ընթերցանումը, ի իշտը դասաբաժանած է զմատենագրութիւն եւ զԹարգմանութիւն Ոսկեղեն դարուն։

1. Վաղադային թան զէ. Թոռնեան՝ Մեծ Քննադատաշակաբանի Հ. Գաթրընցեան իւր անանուն՝ մէկ գործին մէջ «Ոսկեղեպի կամ Դասական հայերէնին, այ յորս դասի կը բաժնէ։ Բայց թողունք որ Հ. Գաթրընցեան իւր դասական սիրուն հայերէնով խօսի»։ Անանց իբրեւ երկ-մտութեան է թէ վասն հայերէն լեզուի ամենայն գեղեցկութեան, յատուկութեան եւ մեծութեան աղբիւր են մատենաց անուշակ լեզուի ինչեղեղող դարուն կամ քուն ոսկեղէն դարուն մերոյ։ Սակայն եւ այնք եւս ծաղիկաւ ժամանակաւ մատենաց թէպէտ եւ հաւատարմ գեղեցկութեամբ, ապառուով եւ ծոռութեամբ, սակայն այլ

* «Հաւանալը է Թարգմանութեանց հանդէպ հանգրդ յոյն լեզուաբան»։ Վան. 1849. Ազատարանութիւն Հիմն. Ծան. «Կարգադրութիւն» իւր յօրինումը է Գ. Մ. Գաթրընցեան, Վան. 1846, էջ 25—46։

Սերերիանոսի, թուի ինձ թէ երկոցունց բնագրացդ թարգմանիչն ընթերցած է զՎորեան գրութիւնս »

Այս երեք կարգի արդիւնքներուն վրայ յենալով՝ Նորայր կը հասնի հետեւեալ եղբակցուն թիւններուն. (Յառաջ. էջ ԺԲ.)

1. Թէ Ագաթանգեղոս եւ միւս երեւակ բնագիրներ Վորիւնի թարգմանութիւններն են հաստատեալ, եւ ոչ «այլը որպէս յառաժանաց նորա»:

2. Թէ Վարդ Մաշտոցն եւ շորս թարգմանութիւնները կը տարբերին Առաջին թարգմանչաց հայկաբանութենէն:

3. Թէ Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ, Մակարայեցիք եւ Եւթալ ձեռք ձեռքի կ'երթան կը խառնուին Մաշտոցի լուսին մէջ, «իրեւ հարազատ եղբարք ի գիրկս միոյ եւ նորին հօր»:

4. Թէ Վորիւն չէր կրնար բանադալել Ագաթանգեղոսէն եւ Բիւզանդէն, «քանզի շատ հաւանական է որ երկու պատգաւբերդը Նորգանեալն էն յետ յորիման կենսագրութեան Մաշտոցի»:

Առաջին են — կը հարցնեն Նորայր — այնչափ այնչափ նոյնութիւնք եւ նմանութիւնք Վարդ Մաշտոցի, Ագաթանգեղի, Բիւզանդայ ի միջի կողմանէ, եւ ի միւսմէ կողմանէ՝ շորեցունց թարգմանութեանցն: Ինչո՞ք. Եւթալին Առաժանիչը բառը կը պատահի — Մաշտոցէն դուրս — ճշդիւ Ագաթանգեղոսի մէջ, եւ Մակարայեցեոց Առաջինն ծանօթ է ոչ միայն Մաշտոցի կենսագրին, այլ եւ Ագաթանգեղոսի եւ Բիւզանդի:

Այս եղբակցութիւններուն հասնելու համար՝ երկաթէ ծանր գնդակներով կը խաղայ Նորայր, կը տեղափոխէ դանդաղ, ապրի անդին կը նետէ տրուանական օրութեամբ մը, առանց ամենափոքր նշանի յազնութեան կամ ճշան, առանց շնչապսպառ մնալու: Ի՞նչ ծանր գործ՝ համեմատել Վորեան Մաշտոցը նախ Ագաթանգեղոսի, յետոյ Բիւզանդայ, եւ յաշորաբար՝ Մակարայեցեոց եւ Եւթալի հետ:

Չօրեղ մուկնքի երկրորդ գործ մին ալ է՝ համեմատել Վորիւն վարդապետի շորս թարգմանութիւններն իրարու հետ, Ագաթանգեղոսը՝ Բիւզանդի հետ, Ագաթանգեղոսը՝ Մակարայեցեոց հետ, Ագաթանգեղոսը՝ Եւթալի հետ, Բիւզանդը՝ Մակարայեցեոց հետ, Բիւզանդը՝ Եւթալի հետ, Մաշտոցի՝ իւրեք՝ Եւթալի հետ: Այս բաւական չէր: «Հինգ բնագիրս Ոսկեգարուն (Յառաջ. էջ ԺԵ.) համեմատելով ընդ այլ խառնուելու եւ իրիւ մատենադարձութիւննայն ժամանակին, 624 նմանութիւնք եւ նոյնութիւնք ոճոյ համոզեցին զի թէ Վորիւն է թարգմանիչը Ագաթանգեղի, Բիւզանդայ, Մակարայեցեոց եւ Եւթալի»:

Եւ համեմատ գերասանի մը վայելի կերպարանքով Նորայր՝ մատենադարձակ թեմին վրայ ելած, կ'ողջունէ աջէն, կը խոնարհի ձախէն, ունենալով միակ տենչ մը, այսինքն՝ արժանանալ համեմատելու մասն վստահութեանը:

«Որպիսի եւ վճիւռ արձակէ քննադատութիւնը գնտեսնես, կը համարակիմ ընթերցել միայնութեամբ պիտի վկայուի որ ի ճշգրտագր հանած եմ անկեղծ գործ մի, որ հաւասար ինամով

ամբողջեալ եմ իմ կարծեաց թէ նպատաւորքն եւ թէ անպատաւոր»:

Եւ քիչ մը վերջը.

«Յայտնափ ստուար գումարութենէ թերեւս ինչ ինչ յապաւի վերլոյնեալ գրուածովք Առաջին Աշակերտաց՝ որ յետագիւր վճիւռի մէջ առ հարկն (ուշագրութիւն) անտես եղան յիշեն, թերեւս եւ ինչ ինչ վերկած է ի հրատարակելոյն իմ մուսալութեամբ»:

Պիտի զգե՞ծ անիմ — կը յուսամ — հանրութեան համեմատութեամբ՝ առդ մը գեւա օրինակելով այս նշանաւոր յառաջարկին վերջին պարբերութիւններէն, որոնց մէջ հեղինակին անմասկան նկարագիր, ուղիղ գաղաղութիւնը, եւ անկեղծութիւնը համարութեամբ կը լեցնեն ամեն ուշագիւր ընթերցողի միտքը: Նորայրի խնդրածը փոքր բան մըն է, շատ փոքր նկատուած մըն է, զոր՝ աւագ՝ շատաք, իրմէ զատ, կը զանաւոր ճշմարիտ արժանիք ունեցող վատասաւորներու:

«Կը կ'ընեմ դասերս փափաք մի յայտնելով: Ի Հայկական Բառարկաններն, ի Քննադէպ, ի Տեղեկութիւնն, լսեալի, եւ յառաջիկայ երկաթորութեան, ամենայն ուրեք երբ օգտուած եմ յայլոց գրուածոց՝ ոչ զմոգնագրիլն անուն լրած եմ եւ ոչ զմոգնիլն: Իբր այլք կ'օգտուին յիմ գրութեանց վատաստից, կը փափաքեմ որ արժանի համարին յիշատակիլ զայն՝ նմորէ՞լ նմառաք լուսաւորիլն»:

Ըստ իս՝ Նորայր արտօնեալ էր աւելի ազգուկերպով շնչալուծ իր հեղինակի իրաւունքներուն վրայ, վասն զի մատենադարձական ներկայ բարեբուն մէջ՝ արժանութեան եւ փափկութեան նկատուածները դիւրաւ կը բթմանան օմանց՝ ինքնապաշտ փառաւորներու միջանութեանը գէժ բռնելով:

Նորայր իրաւամբ կը պահանջէ, պարագայէս. Տուք զՆորառն՝ Նորառն: ԳՐ. ՄԱՍԽԱՍՍ

ՎԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲՈՒԹՅԱՆ ԳՅԱՆՑ. ՆԱՇԱԳՐՈՒՄ ԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ

Ըրոմանովսկի (ն)

Բայց նախ կ'արժէ կարգալ Ագգային իշխանութեան հրատարակած անտեղի մէկ գիրքը, որ արգելք կը յարուցանէր Ուղղափառութեան եւ Տարեցոյցի գէժ, եւ որ է հետեւեալը:

«Նշեալ մարի տեղանքի մը բերին ի Պարսկաբարձար սպարապետութեան հրաման տանելու. Հոգեւոր ժողովը զայն քննելով արժան չտեսաւ անոր հրատարակելը Այս ապրի կը տեսնենք, որ նոյն տեսակին քանի մը տեղուկներ փոխվելով՝ առանց Պարսկաբարձար բերելու եւ առանց լուրսի որ ժողովոյն գիտութեանը՝ Տարեցոյց, անուամբ սպվել է»:

«Մոմտի. Դ. Տարի. Թիւ 157, Եւ. 27 Յուլի 1855»: